

KÜLTÜREL BELLEK BAĞLAMINDA GELENEKSEL “GEJ” DOKUMA SANATI VE “HARKUŞTA” HALK DANSI

TRADITIONAL “GEJ” WEAVING ART AND “HARKUŞTA” FOLK DANCE IN THE CONTEXT OF CULTURAL MEMORY

Okan ALAY*

Öz

Gelenek, geçmişten günümüze doğru ait olduğu toplumun değerlerini, yaşanmışlığını, dünyaya bakışını kimi zaman soyut, kimi zaman da maddeye akseden unsurlar aracılığıyla görünür kılar. Bir el sanatı, dokuma ürünü, mahallî kıyafet, halk dansı, yöresel yemek, mimarî yapı bu gerçekliğin yansıtıcı değerleridir. Söz konusu somut ve soyut değerler geçmişten izler taşıyarak bireylerin ve toplumun kültürel belleğinde yer edinir. Kültürel belleğin hatırlamak ve unutmak bağlamında birey ve toplum için geçmiş ve şimdi arasında bağlantı kurarken sözlü, yazılı ve görsel birçok öge aracılığıyla varlığını sürdürür.

Bu çalışmada kültürel belleğin somut değerleri ve geleneğin önemli aktarıcıları olarak kadim “gej” dokuma sanatı ve giysilerinin önemli kısmının bu dokumadan yapıldığı “harkuşta” / “xarkuşta” veya “çepik” olarak bilinen halk dansı/oyunu özelinde halk kültürünün yansımaları değerlendirilmektedir. Her iki kültürel değer, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da köklü mirasın aktarıcıları olup kültürel belleğin şekillenmesinde rol sahibidirler. Gej dokuma sanatı ve harkuşta halk oyununun nicel ve nitel yönü, özellikleri, günümüz dünyasındaki seyirleri irdelendiğinde modern hayat içinde unutulmaya yüz tuttıkları, ancak bazı somut girişimlerle kısmen de olsa yaşatılmaları ve-kültür/turizm açısından değerlendirilmeleri mümkün görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gej, Dokuma, Harkuşta, Çepik, Halk Dansı, Kültürel Bellek, Gelenek.

Abstract

Tradition makes the values, the experiences and the outlook on the world of the society it belongs visible either in an abstract manner or by the elements reflected on the matter from past to present. A handicraft, woven product, local dress, folk dance, regional food, architecture are reflective values of this reality. The abstract and concrete values take place in the cultural memory of individuals and society by carrying the traces of the past. In the context of remembering and forgetting cultural memory, these values maintain their existence through many elements of oral, written and visual communication while connecting past and present for the individual and society.

In this study, the reflection of folk culture was examined in terms of weaving art-the ancient “gej” as the tangible values of cultural memory and the important transmitters of the tradition- and folk dance / game known as “harkuşta” / “xarkuşta” or “çepik”, in which a significant portion of the clothing is made of this weave. Both cultural values are the transmitters of the long-standing heritage in Eastern and Southeastern Anatolia and have a role in shaping cultural memory. When the qualitative and quantitative aspects of gej weaving art and folklore, their characteristics, their courses on today’s world are examined, it is seen that they have been forgotten in the modern life. However, it is possible to evaluate them in terms of culture/tourism and keep alive partly in some concrete initiatives.

Keywords: Gej, Woven, Harkuşta, Çepik, Folk Dance, Cultural Memory, Tradition.

Giriş

Bir bilim dalı olarak folklor, ait olduğu toplum ve kültüre dair geçmişten günümüze önemli bilgiler aktarması bakımından yadsınamaz bir yere sahiptir. Türkçeye “halkbilimi” olarak geçen folklorun inceleme alanı doğal olarak halk kültürüdür. Halkın geleneğe bağlı olan maddi ve manevi değerleri bu bütünlük içinde yer alır. Gelenek maddeye aksederek onda ait olduğu toplumun değerlerini, yaşanmışlığını, dünyaya bakışını görünür kılmaktadır. Bir el sanatı, dokuma ürünü, mahallî bir kıyafet, halk dansı, yöresel bir yemek, mimarî yapı bu gerçekliğin yansıtıcı değerleri olarak ayrıca önem arz eder ve söz konusu somut ve soyut değerler bu anlamda geçmişten izler taşıyarak bireylerin ve doğal olarak toplumun belleğinde yer edinir.

Belleğin en önemli oluşturu ve aktarıcı değeri düşüncüyü ifade eden, yansıtan ve aynı zamanda geçmişten miras alınan geleneği, yaratılan kültürü de kuşaktan kuşağa aktaran değer dil (Akarsu, 1984, 88-89) olmakla beraber aynı zamanda yukarıda değinilen somut ve soyut değerler de önemli bir role sahiptir. J.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi, okanalay@hacettepe.edu.tr

Assman bu konuda, belleğin ve daha özel çerçevede kültürel belleğin hatırlamak ve unutmak gerçeğiyle ilintili olarak birey ve toplum için geçmiş ve şimdi arasında bir bağlantı kurduğunu belirtip sözlü, yazılı ve görsel birçok somut ve soyut öge aracılığıyla nicel ve nitel bir etkinliğe ulaştığını vurgular (Assman, 2001, 46).

Bu çalışmada kültürel belleğin somut değerleri ve geleneğin önemli aktarıcıları olarak kadim “gej” dokuma sanatı ve giysilerinin çok önemli kısmının bu dokumadan yapılan ve “harkuşta”, “xarxuşta” ve onun bir yansıması olarak “çepik” adıyla bilinen halk dansı/oyunu özelinde halk kültürünün yansıması değerlendirilmektedir.

Her iki kültürel değer, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da kadim bir geçmişin aktarıcıları olarak var olagelir. Anadolu ve Mezopotamya kavşağında Van Gölü’nün batı ve güneybatı havzasında Bitlis, Siirt ve daha güneyde Şırnak; yine yakın coğrafyada Murat, Fırat ve Dicle nehirlerinin birbirine yaklaştığı havzada Muş, Bingöl, Elazığ, Diyarbakır yöresi tarihsel ve kültürel olarak köklü ve zengin bir geçmişe sahiptir. Yöre tarihsel süreç içinde Med, Pers, Urartu, Roma, Selçuklu, Osmanlı gibi devletlerin sınırları içinde yer alır. Nihayet günümüzde coğrafi olarak kısmen Doğu Anadolu ve kısmen de Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalır.

Söz konusu yöre pek çok tarihsel ve coğrafi değer yanı sıra folklor/halkbilimi bakımından da birçok uygarlıktan önemli izler taşır. Bu bağlamda kültürel belleğin şekillenmesinde de rol sahibi olan-gej dokuma sanatı ve harkuşta halk oyununun daha yoğun olarak görüldüğü Bitlis ve yöresi ayrıca önem ar eder. 17. Yüzyılda Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinde Muş-Bitlis-Van ekseninde sosyal hayat inanç, etnisite, şehirlî, köylü, yerleşik, göçebelik gibi yönlerle tanıtılır. Yöneticiler, han/bey/mîrler, aşiretler, şehirlîler, köylüler, zanaatkârlar, tüccarlar, çiftçiler hata kölelik ve cariyelik gibi sınıfsal yapıya dair kesimlerden söz edilir. Halk oyunları ve geleneksel sporlar, ayrıca demircilik, dericilik, ciltçilik, terzi ve boya sanatının gelişmiş olduğuna değinilir (Evliya Çelebi, 2001, 82).

Günümüzdeki geleneksel değerlerinde, halk kültüründe İslam diniyle birlikte Hıristiyanlık, Ezidîlik inancı, Şafilik, Hanefilik, Ortodoksluk gibi mezhepler ve Kürtlük, Ermenilik, Türkmen/Türklük, hatta Arap ve Fars gibi birçok yapının etkisi az veya çok görülür. Bu bağlamda çalışmamızda salt iki ögesine yer verdiğimiz halk kültürü ve geleneğinde tarihsel birikimle koşut olarak bu farklı değerlerin birikimi yansır.

1. Kadim Bir Dokuma Sanatı: “Gej”

İnsan yaşamında giyim ve süslenme bir ihtiyaç, gereklilik olduğu gibi aynı zamanda bir kültür yansıması, folklorik bir değer taşıması bakımından önemli göstergelerdir. Bundan dolayı her bir toplum kendi temel gereksinimleri doğrultusunda coğrafya, iklim, kültür ve inanç gibi ögelerin etkisiyle belli başlı geleneksel kıyafetleri ve onları imal ettiği bir dokuma kültürüne, el sanatlarına sahiptir. Bu bağlamda toplumların kimliği niteliğinde olan el sanatları, geçmiş ile günümüz arasında güçlü ve önemli bir bağın kurulmasını sağlar (Er ve Hünerel, 2012, 169).

Gej dokuması ve onun ürünü olan kıyafetler de bu çerçevede halk kültürünün ve toplumsal belleğin önemli öğeleri olarak dikkat çeker.

Gej dokumacılığının tarihsel geçmişi oldukça eskidir. Yazın serin, kışın ise sıcak tutma özelliğine sahip ve bir ömürlük olarak nitelendirilen gej dokuması, tarihsel süreç içinde Medler, Persler ve Araplar tarafından adı “Badlis”, Bizanslılarca “Baleş”, “Ermenilerce “Pageşi” ve Kürtler tarafından “Bedlîs” olarak bilinen Bitlis başta olmak üzere Siirt, Şırnak, Hakkâri gibi illerde yaygın olarak görülür (Dankoff, 1990, 17-18).

Gej, keçi kılına ve aynı zamanda keçi kılından yapılan dokumalara denir. Tarihi çok eskilere dayanan bu dokuma sanatı Bitlis ve Şırnak’ta kırsal kesimlerinde son yıllara dek varlığını sürdürüyorken günümüzde artık örneklerine neredeyse sadece halk eğitim merkezileri koleksiyonlarında ve bazı arşivlerde rastlanılmaktadır.

Geleneksel gej dokumasının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte Bitlis Bey’i Şeref Han’ın şal-şapık (gej) dokumasından yapılmış elbiseli görüntüsü bu sanatın 15. yy’dan önce Bitlis ve yöresinde varlığını göstermektedir (Çelebi, 2001, 41).

Geçen yüzyıla dek Bitlis başta olmak üzere Muş, Siirt, Hakkâri ve kısmen Batman ve Van civarında gej dokuması erkek giyiminde elbiselik kumaş olarak üretilirken günümüzde bu geleneksel dokumacılık neredeyse yok olmak üzeredir. Yalnızca Şırnak’ta az miktarda gej dokumasının yapıldığı görülmektedir. Oysaki özellikle Osmanlı döneminde Bitlis gej dokumacılığının yoğun olarak yapıldığı bir merkezdi (Sökmen-Ölmez, 2013, 174-175).

Gej dokuması basit mekikli el dokuma tezgâhlarında dokunur. Bu tezgâhlar iki gücülü, iki ayaklı ve mekikli olup ağız genişliği 40-50 cm, derinliği 70 cm olan ve “çal” olarak adlandırılan bir çukur üzerinde

kurulan, 140 cm yüksekliğinde tamamen elde yapılmış ahşap bir tezgâhtır. Tezgâhın çukur üzerinde kurulmasının nedeni tezgâhın fazla yer kaplamaması, kurulması ve nakliyesinin kolay olması ve ayrıca dokumanın daha sıkı yapılabilmesi içindir (Sökmen-Ölmez, 2013, 175).

Bu tezgâhlar bir çukur ve etrafındaki dört kazıktan meydana gelir. Kazıklar/direkler aracılığıyla tezgâhın çatısı oluşturulur. Yanlı pedallar ise döşemede bir deliğe oturtulan sandık içerisindedir. Dokumacı bu sandık şeklindeki çukurun kenarına, döşeme üzerine oturur (Yağan, 1978). Tefe, düzen ağacı, tarak, makaralar gibi unsurlardan oluşan tezgâhı tamamlayan diğer araçlar ise; "teşi" adıyla bilinen ince uzun saplı iplik büküm aleti, kemik saplı ve demir dişli yün tarak ve mekidir.

Gej için kullanılan ipliğin rengi keçi kılının doğal renkleri olan siyah, beyaz, gri ve kahverenginin tonlarıdır. Bu renklerin yanı sıra bitkisel boyalardan da farklı renkler elde edilir. Gej kumaşına verilen çubuk şeklindeki efektler ise, dikine çözgü iplikleri tarafından sağlanır. Dokumada kullanılan kumaş ise çift renk dokunduğu gibi, sade/tek renk olarak da dokunabilir (Çelik, 2006, 342). Bu dokumadan yapılan erkek kıyafetine Kürtçe adlandırmayla; "şal-şapık" adı verilir. Şal, şalvara verilen isim iken şapık ise şalın üstüne giyilen bir dış giyimdir.

Gej kumaşı 30 cm eninde 6 ve 7 m. boyunda iki parça halinde dokunur. İki parça halinde dokunan gej kumaşının 7 metrelik bölümüyle yörede "şal" olarak adlandırılan bol paçalı alt giyim, 6 metrelik bölümüyle ise "şapık" adı verilen yakasız ve düğmesiz uzun kollu üst giyim yapılır (Çelebi, 2002, 41). Bir takım olarak dokunan kumaş tezgâhtan alınır, kopuk iplik, düğüm, çapak varsa temizlenip ılık suda yıkanır. Nihayet kök boya ile boyanır ve kurutulur, son aşamada ise iki tahta kalıp arasına konularak ütülen kumaş artık dikime hazır hale getirilir (Çelik, 2006, 343).

Gej dokumacılığının ve şal-şapık üretiminin yaygın olduğu illerden biri olan Şırnak'ta da buna benzer bir süreç sonucunda mevcut kumaş bu işin ustalarınca tezgâhta ilmik ilmik işlenir. Elde edilen kumaşın deseni, rengi ve işleyişi yöreye özgü olarak hazırlanıp şal-şapık üretiminde kullanılır. Şal-şapık için üretilen bu kumaş, önceleri tıpkı Bitlis ve yakın yörelerdeki gibi yalnızca bir erkek kıyafeti olan şal-şapık yapımında kullanılırken son zamanlarda yörenin kadınları kendi giysilerinde de kullanmaya başlamıştır. Böylece şal-şapık kumaşının kullanım alanı çeşitlenmiş, renklenmiş ve kadınlar için elbise, yelek ve etek de yapılmıştır (<http://www.sirnakkulturturizm.gov.tr/TR-56451/el-sanatları.html>). Ancak tekstil sanayinin yurt çapında gelişmesi ve değişen koşullarla birlikte bu geleneksel el sanatı ve dokumacılığı da yok olmaya yüz tutmuştur.

Bazı geleneksel el sanatları ve meslekler değişen dünya koşullarıyla birlikte işlevselliğini yitirerek çağın gerisinde kalmaya veya unutulmaya başlamıştır. Örnek olarak; atlı taşımacılık az sayıdaki turizm amaçlı örneği haricinde yok olmaya yüz tutmuştur. Buna bağlı olarak süsleme, koşum takımları, semer, eğer imalatı gibi tamamlayıcı meslekler de ortadan kaybolmuştur. Ancak bazı geleneksel el sanatları, esas işlev ve anlamlarının dışında, bazı iyileştirme çabaları ve turistik beklentiler doğrultusunda yaşatılmaya çalışılır (Öz, 2019, 1538). Bu anlamda yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, yaygın eğitim merkezleri, kültür ve turizm müdürlükleri gibi kurum ve kuruluşların ve girişimcilerin desteğiyle söz konusu geleneksel sanatlar ve gej dokumacılığı gibi birçok kültürel değerlerin korunması sağlanabilir.

Geçmiş yüzyıllarda ve yakın geçmişe dek Bitlis, Muş, Siirt, Hakkâri-Şemdinli, Batman-Sason, Van-Bahçesaray ve Şırnak gibi yörelerde geleneksel gej dokumasından yapılan elbiseler bölgenin özellikle erkek giyimi ihtiyacını karşılarken (Çelebi, 2002, 40) maalesef günümüzde bu kadim dokuma sanatı son çeyrek asırdan beridir unutulmuş, onu dokuyan usta kalmamıştır. Sanayi ve teknolojinin gelişimiyle paralel olarak ciddi bir el emeği sonucunda az miktarda üretilmesi gibi etmenler de gej dokumacılığının da yok olmasına zemin hazırlamıştır. Bundan dolayı yörede mahalli el sanatları ve geleneksel dokumacılığında özgün bir yeri olan bu kadim sanat ve zanaatın canlandırılması hem yöre kültürü ve endüstrisi için hem de turizm potansiyeli açısından değerlendirilebilmelidir.

2. Güç ve Mücadelenin Halk Dansında Sanata Dönüşmesi: "Harkuşta"/"Çepik"

Batıda "folk dance" (halk dansı) tabiri yaygınken Türkçede dans, çoğunlukla iki kişinin Batı tarzı bir müzik eşliğinde oynanan modern oyunlar çağrışımı yaptığı için onun yerine kimi zaman "halk oyunu" ifadesi tercih edilir.

Halk oyunu, göze ve kulağa hoş gelecek biçimde düzenlenmiş, ölçülü ve dengeli hareketler yolu ile estetik bir etki ve heyecan yaratan, çoğunlukla ses birimlerinden meydana gelen anonim halk müziği ile desteklenmiş olan, hareket ve müzik bütünleşmesi olarak tanımlanır. (Ekmekcioğlu, 2001)

İster "halk dansı" isterse "halk oyunu" olarak kullanılsın, söz konusu kavramla sanatsal bir etkinlik tanımlandığı gibi folklorik ve kültürel bir değer de adı olarak önem arz eder. Bu etkinlik sanatsal olduğu

gibi felsefi, tarihsel- mitolojik, kültürel bir yaklaşımı; törenlere öykünme ve müzik eşliğinde aksedişin göstergesidir (And, 2003, 14).

Anadolu, halk oyunları-dansları açısından oldukça mümbit bir coğrafyadır. Eski uygarlıkların resimlerinden, heykel ve duvar kabartmalarından anlaşıldığı üzere halk oyunları geleneği çok eskilere dayanır (Su, 1994, 8). Halk oyunları tarihsel süreç içinde öğrenme ve kişiler arası aktarma yoluyla toplumun diğer fertlerine ve hatta kültürel etkileşim ve yayılma sonucu farklı coğrafyalara ulaşarak varlığını sürdürür. Mekân, sahnelenme, bir topluluk önünde icra edilme biçimiyle ait olduğu toplumun geçmiş birikimlerinin adeta dans, müzik ve sözle uyumlu yansımasıdır.

Halk oyunları şenlik, eğlence ve dinsel bazı unsurlar odağında tapınma ve bolluk törenlerinden doğduğu ve Anadolu'da bu anlamda "Dionisos Şenlikleri" tarihsel süreç içinde "Bağbozumu Şenlikleri"ne bıraktığı dile getirilir (Ekmekçioğlu vd., 2001, 21). Yine kadim Mezopotamya'da Babil, Asur, Urartu, Mitani gibi uygarlıklar ve yerleşik kavimlerinin benzer şekilde dinsel ve doğayla ilgili tapınma, şenlik ritüel ve gösterileri coğrafya-iklim özellikleri, üretim, dil-din ve sosyokültürel koşullar neticesinde halk dansına/oyuna tekabül ederek gelişir.

Anadolu ve Mezopotamya kavşağında yer alan Elazığ, Bingöl, Diyarbakır, Muş, Bitlis, Van gibi illerin dâhil olduğu "halay bölgesi"; İslam öncesi pagan kültür, totem inanışlarla beraber tarihsel süreç içinde farklı pek çok uygarlık ve kavmin etkisiyle pek çok halk oyunu, seyirlik oyun ortaya çıkmıştır. Kimi unutulmuş olsa da kimi zaman içinde bazı değişim-dönüşümlerle günümüze ulaşmayı başarmıştır. Söz konusu oyunlar halkın yaşantısını, coğrafyayı, sosyal değişimleri, gelenek ve inanış gibi unsurları içinde barındırır.

Geçmiş dönemlerde birçok halk oyunu/dansı, geleneksel spor odağında gösteri ve eğlenceler tertip edildiği, günümüzde bunlardan çevgan¹ (bir tür geleneksel futbol), akrobasi, soytarlık ve sihirbazlık gibi bazı oyunlar unutulsa da özellikle birçok halk oyunu bazı değişim ve dönüşümlerle de olsa varlığını sürdürmektedir.

Söz konusu bu halk oyunlarından biri de "harkuşta" (xarxuşta" ya da bir başka adıyla "çepik" oyunu olup doğa, güç, mücadele, bedensel hareketler, dans ve ezginin uyumunun en çarpıcı örneklerindedir. Bu bağlamda özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu danslarının kökeninde savaş ve çarpışmadan gelen sayısız örnek vardır. Bunlardan biri olan Harkuşta oyununda oyuncular tek tek veya sıra halinde birbirlerine yaklaşp ellerini şiddetle çarparak geri dönerler ve tekrar aynı harekete hazırlanırlar (Eritenel, 2007, 27).

Harkuşta ve birçok oyun sözlü ve ezgili olup geleneksel değerlerle uyumlu olarak Kürtçe ve Ermenice yöresel melodik karakteriler yoğunluktadır. Bölgede kadim bir geçmişi olan Kürt ve Ermeni halkların geleneksel müzik ve dans figürleri doğal olarak oyunlara yansır. Çalgılı, ezgili, gurb halinde oynanan ve halay bölgesi oyunlarından.

Harkuşta veya çepik adlarıyla bilinen halk oyunu, benzer pek çok hareket özelliklerini taşımalarına rağmen farklı ad, melodi ve ritim özellikleriyle birçok yörede oynanır. Özgün biçimiyle Bitlis'te harkuşta veya xarxuşta olarak bilinen oyun, Muş'ta yalkuşta; Van'da yarkıştan; Siirt, Hakkâri, Şırnak'ta karakıştani/karakuştani; Malatya'da alkışta/karkışta, Kars ve Artvin'de akışta gibi adlarla bilinir (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,79160/el-carpistirma-oyunlari.html>). Çepik (çapke, çapuke) adıyla da söz konusu illerde ve özellikle Bingöl, Diyarbakır, Elazığ başta olmak üzere halay bölgesinin birçok yöresinde kendine özgü bazı ritim ve fügürlerle oynanır.

Toplumsal ilişkileri, mücadele, kavgâ ve savaş oyunu olarak ünlenen harkuşta düğünlerin vazgeçilmez oyunudur. Düğünlerde bütün köy halkı ve civar köylerden gelenler köy meydanında toplanırlar. Pek çok halk oyunu icra edilir. Köyün bekâr delikanlıları civar köylerden ve kendi köylerinde bulunan yetişkin kızlara kur yapmak isterler. Harkusta "vuruş, çepik" anlamındadır. Oyunlar içinde sertlik hâkimdir. İki tarafa ayrılan gençler sanki bir savaş meydanındaymış gibi karşısındakine sertçe bakarak müziğin ritmine uygun bir şekilde kıran kırana bir gösteri yaparlar. Sert vuruşlar ve vurulan ellerden çıkan

¹ Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Bitlis, Muş ve Van yöresini anlatırken *cevgan* oyunundan bahseder. Oyunun nasıl oynandığını uzun uzadıya anlatırken şöyle ilginç bir gözlemini anlatır: Bir meydanda karşılıklı iki sütunda toplanan altı oyuncu kafileleri ellerinde bir çevgan (değnek) hazır beklerler. Bir tokmağa vurulduktan sonra meydana bir top bırakılır. Biri çevganla topa vurup başlatır oyunu. Neticede iki tarafın askeri, oyuncularını bir taraf galip gelip topu kendi hudutlarına götürmeye çalışır. Karşı taraftakiler mağlup olup galip tarafa büyük bir ziyafet çekerler. Oyunda topu kendi sütununa en çok götüren galip gelir. Asıl ilginç olan ise meydana bir ağacın tepesinde gümüş bir tasın asılı olmasıdır. Galip gelen oyuncular bu tası atkları oklarıyla düşürmeye çalışır. Oku atıp gümüş taşı vuran kişi bu tası alıp hana götürerek ödülünü alır (Evliya Çelebi, 1986, 508).

sesle güç gösterisi yapılmak istenir. Bu anlamda oyun sertlik, mücadele ve ciddiyet yönüyle dikkat çeker (<http://hizirkayaalp.blogspot.com/2016/01/bitlis-halk-oyunlari.html>).

Bölgede bütün kırık havalarda olduğu gibi, oyun müziklerinde de, 2/4, 4/4'lük usuller yaygın olarak görülmekle beraber, 10/8, 5/8 ve 9/8'lik usuller de mevcuttur (Eroğlu, 1999, 53-58). Harkuşta oyununun otantik oynandığı yöre olan Bitlis'te daha çok nefesli sazlar tercih edilir. Zurna, dilli ve dilsiz kavallar, kartal kemiğinden yapılan çığırta türünden nefesli sazlar ve kemaçe (kemaçe) denilen yaylı halk sazlar başlıca enstrümanlardır. Vurmalı saz olarak ise davul ve def kullanılır (Çelebi, 1999, 163).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kesişim noktasında, halay bölgesi içinde yer alan illerdeki halk oyunlarına eşlik eden sazlar davul, zurna, klarnet, kaval gibi müzik aletleridir. Yörede kullanılan sazlar ise; cümbüş, tanbur, keman, ud, kanun, kaval, mey, ney, bağlama, def ile halay ezgilerinin baş sazları olan davul ve zurnadır (Eroğlu, 2017, 74). Bingöl, Muş ve Diyarbakır gibi yörelerde ağız ile söyleyip oynama, billur (zel) olarak bilinen kavalla çalıp oynama ve yaygın olarak ise davul ve zurna ile oynama biçimleri vardır.

Harkuşta oyunuyla benzer olarak gücü, mücadeleyi ve sertliği konu alan "çepik" oyunu halay bölgesinde özellikle Bingöl ve Diyarbakır yöresinin yaygın bilinen oyunları arasındadır. Gücün ve üstünlük kurmanın sembolize edildiği oyunun ortaya çıkışıyla ilgili olarak Bingöl yöresinde yaygın bilinen anlatı şöyledir:

"Eskiden kurulan düğünlerde civar köylerden, aşiretlerden misafirler gelir, birbirlerine karşı güç gösterisi yapar. Düğün meydanından iki kişinin müziğin ritmiyle uyumlu olarak çeşitli figürlerle karşılıklı olarak birbirlerinin ellerine sertçe vurup dayanıklı kalmaya çalışırlar. Oyundaki bu vuruşlar, el çırpımları müzik bitinceye dek ya da rakiplerden birinin elinin ağrısına daha fazla dayanamayarak oyunu bırakmasına dek sürer. Önce iki kişi arasında oynanan oyun daha sonra ikişerli diğer grupların katılımıyla meydana sürer. Düğün meydanında köyler veya farklı aşiretlerden kişilerin gövde gösterisi ya da köyün genç kızlarına karşı bir gösteri örneği olan bu oyun zamanla her düğünün vazgeçilmezi olur." (Alay, 2006, 154).

Halay bölgesinde özellikle Bingöl ve Diyarbakır yöresinin çokça bilinen halk oyunları arasında yer alan çepik ufak-tefek bazı figür ve ritim farklılığıyla şöyle oynanır:

Oyun başlamadan önce oyuncular arka arkaya dizilip davul zurna eşliğinde sağ ayakla başlamak üzere oyun alanına girerler. Üç veya dört beş adım yüründükten sonra sağa ayağın topuğu yere bastırılıp sol ayak da yere sert bir şekilde vurulmasıyla birlikte avuç içleri de aynı şekilde sertçe birbirine vurulur. Bu hareketler birkaç kez tekrarlandıktan sonra eşler birbirine dönerek ellerini daha sert bir şekilde vurur. Bu figürler müziğin ritmiyle uyumlu olarak birkaç kez daha devam eder ve nihayetinde ezgi değişince oyuncular yine arka arkaya dizilerek oyunu bitirirler.

Hareketli bir oyun olup güç ve mücadelenin estetize edilerek grup halinde oynandığı harkuşta veya çepik, bölgede kadim uygarlıkların, halklar ve inançlardan da izler taşıyarak günümüze dek ulaşmayı başarmıştır. Halk kültürünün dans, söz ve müzikle uyumunu yansıtan bu folklorik değer, kültürel belleğin somut örneği olarak geçmiş ve şimdi arasında önemli bir hatırlayıcı ögedir. Bu değerın yaşatılması belleğin korunması için de önemlidir.

Sonuç

Kültürel bellek birey ve toplum için geçmiş ve şimdi arasında bağlantıyı sağlayan somut ve soyut değerlerden oluşur. Hatırlamak ve unutmak çerçevesinde sözlü, yazılı birçok değer gibi maddeye aksederek onda ait olduğu toplumun değerlerini, yaşanmışlığını görünür kılan somut öğeler de bellek ve halk kültürü açısından önem arz eder. Bu bağlamda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Van Gölü havzası ve Yukarı Fırat Bölümü dolaylarında kadim geleneksel değerler olarak "gej" dokuma sanatı ve "harkuşta", "xarxuşta" ve onun bir yansıması olan "çepik" halk dansı değerlendirilmiştir.

Geleneksel gej dokumacılığının özellikle Bitlis başta olmak üzere, Siirt, Şırnak, Hakkâri gibi yörelerde kendine özgü tezgâhlarda son yıllara dek köklü bir geçmiş mirası olarak varlığını sürdürmüştür. Tezgâh yapısı, dokuma tekniği, renk, desen ve giyim-kuşam niteliği gibi özellikler bakımından önemli bir halk kültürü değeri olduğu tespit edilmiştir. Ancak değişen koşullar, kentleşme, modern tekstil ve dokuma ürünlerinin diğer bölgelerde olduğu gibi talep görmesi, gelenekselin yerine modern olanın geçmesi bu kadim geleneğin günümüzde neredeyse yok olmasına sebep olmuştur.

Kültürel belleğin şekillenmesinde rol oynayan somut ve soyut değerlerin birlikte aksedildiği harkuşta/xarxuşta ve ondan esinlenerek çepik adıyla bilinen halk dansı/oyunu ise çoğu otantik özelliklerini koruyarak varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Harkuşta'nın zengin figür ve görselliğiyle Bitlis ve çevresinde geleneksel köy düğünlerinde yaşatıldığı gibi ili temsil eden pek çok halk oyunu ekiplerinin en önemli

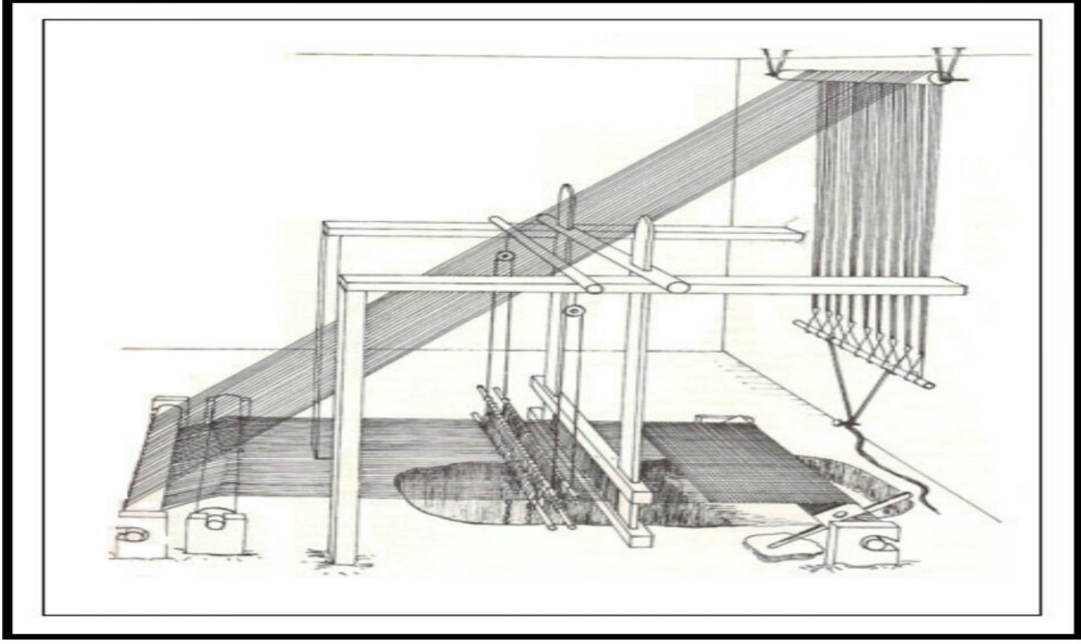
oyunlarından biridir. Harkuşta oyunuyla benzer figürleri olsa da ona nazaran ritim ve oynanış biçimiyle ayrılan çepik oyunu Bingöl, Diyarbakır başta olmak üzere halay bölgesinin bir nevi harkuşta yansıması olarak oynanır. Güç ve mücadelenin, dans ve müzikle uyumunun sanata dönüştüğü harkuşta ve çepik halk oyunu günümüz koşullarında adı geçen yörelerin köklü bir geleneği olarak yaşatılmaya çalışılır.

Her iki kültürel değer gerek gej dokumacılığı gerekse harkuşta/çepik oyunu kültürel miras olarak ait oldukları toplum için kültürel belleğin önemli değerleridir. Özellikle gej dokumacılığının modern hayat içinde artık unutulmaya yüz tuttuğu, bu sanatı icra eden ustaların neredeyse kalmadığı bir süreçte yerel yönetimler, halk eğitim merkezleri, kültür ve turizm müdürlüklerinin desteğiyle yaşatılmaya çalışması geleneksel üretimin yanı sıra bölgenin kültür ve turizm potansiyeli açısından da önem taşır. Ayrıca harkuşta/çepik gibi otantik halk danslarının daha geniş kitlelere tanıtılması ve geleceğe aktarılması bu kapsamda değerlendirilecek kültürel zenginliktir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia (1984). *Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Alay, Okan (2006). *Kültür Dünyamızda Bingöl*. Elazığ: Üniversite Yayınları.
- And, Metin (2003). *Oyun ve Biçim*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Assman, Jan (2001). *Kültürel Bellek-Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çelebi Cesim (1999). *Bitlis Vadideki Güzel Şehir*. Ankara: Betav Yayınları.
- Çelebi, Cesim (2001). *Yok Olmaya Yüz Tutmuş Bir El Sanatı: Şal-Şapık (Gej) Dokuma*. *Gap Çerçevesinde Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 12-13 Ekim 2001, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, ss. 39-42.
- Çelik, Adem (2006). *Bitlis Yöresi El Dokumalarında "Gej" in Tanıtımı. I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Van, 2006, ss.341-346.
- Dankoff, Robert (1990). *Evlîya Çelebi in Bitlis*. New York: Leiden, E. J. Brill.
- Ekmekçioğlu, İsmail, Cüneyt Bekar, Metin Kaplan (2001). *Türk Halk Oyunları*. İstanbul: Esin Yayınevi.
- Er, Birnaz ve Zehra Sarıkaya Hünerel (2012). *Bir İletişim Aracı Olarak El Sanatları*. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, S. 1(1), s. 169- 177.
- Eritenel, Nevin (2007). *Ulusal Sahne Dansının Kaynağı Olarak Halk Dansları*. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sahne Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Dersi Yayınlanmamış Ders Notları, İzmir.
- Eroğlu, Türker (1999). *Halk Oyunları El Kitabı*. İstanbul: Mars Basım Hizmetleri.
- Eroğlu, Türker (2017). *Türkiye'de Halk Oyunlarının Temel Özellikler, Tür ve Dağılım Bakımından İncelenmesi*. *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, S.: 42, ss. 67-78.
- Evlîya Çelebi (1986). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt: 3-4-5*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Evlîya Çelebi (2001). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 4*. (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öz, Yağmur (2019). *Kültür Turizmi Bağlamında Türk El Sanatları Ürünlerinin Coğrafi İşaretlerle Korunması*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.: 12, S.: 62, ss. 1536-1549.
- Sökmen, Sultan-Filiz Nurhan Ölmez (2013). *Bitlis'te Geleneksel Gej Dokumacılığı*. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C.2, Sayı: 4, Kasım-2013, ss.173-186.
- Su, Ruhi (1994). *Türk Halk Oyunları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yağan, Şahin (1978). *Türk El Dokumacılığı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- <http://hizirkayaalp.blogspot.com/2016/01/bitlis-halk-oyunlari.html>. (26.04.2019).
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,79160/el-carpistirma-oyunlari.html> (25.04.2019).
- <http://www.sirnakkulturturizm.gov.tr/TR-56451/el-sanatlari.html> (27.04.2019).
- www.turkudostlari.net/foto.asp?id=543 / 100 Türk halk oyunu hazırlayan Sadi Yaver Ataman (20.05.2019)

Tablo ve Şekiller

Őekil 1: Gej dokuması, çukur tezgah izimi (Yağan, 1978, 194)

Resim 1: Gej dokuması ürünü, Bitlis yöresi Őapik rneęi (Sökmen-lmez, 2013, 175)

Resim 2: Bitlis'ten Muş'a Harkuşta, Bingöl'den Diyarbakır'a halay bölgesi oyunlarında benzer haliyle ve diğer adıyla "çepik".
(Kaynak: Muş'ta Harkuşta, www.turkudostlari.net/foto.asp?id=543 / 100 Türk Halk Oyunu hazırlayan Sadi Yaver Ataman)